

РОЗДІЛ X. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.998.2:343.195(477+73+410)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.1>

ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ СУДУ ПРИСЯЖНИХ З ОГЛЯДУ НА АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ТАКОЇ МОДЕЛІ

Безега В.В.,
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0001-4401-7977*

Безега В.В. Щодо вдосконалення національної моделі суду присяжних з огляду на англо-американський досвід функціонування такої моделі.

Вказується, у контексті сучасної трансформації кримінальної процесуальної доктрини України особливої актуальності набуває питання інституційної автентичності суду присяжних. У статті здійснюється аналіз як наукових доктрин, судових рішень США, а також норм чинного законодавства України, які показують, що сучасний вітчизняний інститут суду присяжних об'єктивно вимагає суттєвої парадигмальної трансформації шляхом апроксимації засад саме класичної змагальної моделі та системну імплементацію її фундаментальних принципів.

Відзначається, що оптимізація вітчизняного інституту присяжних вбачається у впровадженні фундаментальних засад англо-американського права. Пріоритетними кроками мають стати функціональний розподіл повноважень між колегією присяжних і суддею, розширення переліку категорій справ, що підлягають такому розгляду, посилення автономії та незалежності журі присяжних під час прийняття вердикту, а також імплементації засадничої доктрини класичної моделі, фундаментальною ознакою якої є принцип остаточності, неоскаржуваність виправдувального вердикту.

За результатами проведеного дослідження зроблено висновок, що сучасний вітчизняний інститут суду присяжних вимагає переходу від чинної змішаної моделі (де професійні судді та присяжні спільно вирішують питання як факту, так і права) до класичної моделі, що базується на принципі чіткого розподілу повноважень. Оскільки саме імплементація засадничої доктрини класичної моделі – розмежування компетенції щодо «питання факту» та «питання права», ґрунтується на чіткому поділі способів встановлення істини в суді. У межах класичної моделі колегія присяжних здійснює безпосереднє пізнання фактичних обставин справи та встановлює причетність до них особи, тоді як професійний суддя забезпечує виключно юридичну кваліфікацію діяння. Внаслідок цього, посилюється принцип змагальності, який полягає в переході від формального вивчення матеріалів справи до реального інтелектуального протиборства сторін перед незалежним арбітром факту. Це забезпечує найвищий стандарт доказування, де переконливість аргументації сторін стає єдиним критерієм ухвалення рішення, що радикально мінімізує вплив інквізиційних чинників на результат правосуддя.

Ключові слова: інститут суду присяжних, імплементація засадничої доктрини класичної моделі, посилення принципу змагальності.

Bezega V.V. On improving the national model of jury trials in light of Anglo-American experience of functioning of this model.

It is indicated that in the context of the modern transformation of the criminal procedural doctrine of Ukraine, the issue of the institutional authenticity of the jury trial becomes particularly relevant. The

article analyzes scientific doctrines, US court decisions, and the norms of current Ukrainian legislation, which show that the modern domestic institution of jury trials objectively requires a significant paradigm shift through the approximation of the principles of the classic adversarial model and the systematic implementation of its key principles.

It is noted that the optimization of the domestic jury system lies in the implementation of the fundamental principles of Anglo-American law. The priority steps should be the functional distribution of powers between the jury and the judge, expanding the list of categories of cases subject to such consideration, strengthening the autonomy and independence of the jury when rendering a verdict, as well as implementing the fundamental doctrine of the classical model, the fundamental feature of which is the principle of finality and the non-appealability of an acquittal verdict.

Based on the results of the study, it was concluded that the modern domestic institution of jury trials requires a transition from the current mixed model (where professional judges and jurors jointly decide both questions of fact and law) to the classical model, which is based on the principle of a clear division of powers. This is because the implementation of the fundamental doctrine of the classical model – the separation of powers regarding “questions of fact” and “questions of law” – is based on a clear division of the methods of establishing the truth in court. Within the classical model, the jury directly examines the facts of the case and establishes the involvement of individuals in them, while the professional judge provides only a legal assessment of the act. As a result, the adversarial principle is strengthened, which consists in the transition from a formal examination of the case materials to a real intellectual confrontation between the parties before an independent arbiter of fact. This ensures the highest standard of proof, where the persuasiveness of the parties’ arguments becomes the sole criterion for decision-making, which radically minimizes the influence of inquisitorial factors on the outcome of justice.

Key words: jury trial, implementation of the fundamental doctrine of the classical model, strengthening of the adversarial principle.

Постановка проблеми. У контексті сучасної трансформації кримінальної процесуальної доктрини України особливої актуальності набуває питання інституційної автентичності суду присяжних. Попри задекларований курс на зміцнення змагальних засад, чинна модель участі представників народу у здійсненні правосуддя (так званий «суд шеффенів») демонструє ознаки концептуальної незавершеності та процесуальної неефективності.

Проблема чинної в Україні змішаної (гібридної) моделі полягає у збереженні рудиментів інквізиційного типу судочинства, де залучення присяжних має здебільшого номінальний характер, що не забезпечує реалізації конституційного принципу безпосереднього народовладдя.

Основною метою наукової статті є підкреслення того, що саме науковий аналіз з урахуванням світового досвіду, дозволяє стверджувати про реальну наявність значних недоліків у функціонуванні національного інституту суду присяжних. А тому її парадигмальна трансформація є обов’язковою умовою забезпечення реальної незалежності правосуддя та зміцнення суспільної довіри до судової влади в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Питання функціонування інституту присяжних традиційно перебуває у центрі уваги представників науки кримінального процесу та судоустрою. Теоретичний фундамент дослідження правової природи народної участі у правосудді заклали такі вчені, як Гловюк, В.Д. Бринцева, А.Б. Войнарович, В.В. Городовенко, Л.М. Лобойко, С.О. Іваницький, В.С. Канцір, Р.О. Куйбіда, О.П. Кучинська, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, А.А. Солодков та ін. Їхні праці дозволили сформулювати базове розуміння інституту присяжних як інструменту демократизації судової влади.

Проблеми реформування змішаної моделі («суду шеффенів») та переходу до класичного журі зумовлені наявністю недоліків та суттєвих вад у функціонуванні національного інституту суду присяжних, що фактично перетворює його на номінальний на номінальний, декларативний інструмент, позбавлений ознак реальної процесуальної автономії, та такий, що не забезпечує реалізацію конституційного принципу безпосереднього народовладдя. Це обумовлює необхідність подальшого концептуального обґрунтування трансформації вітчизняного інституту присяжних у класичну модель.

Виклад основного матеріалу. Україна ставить за мету реалізувати в суспільних відносинах багатогранну і шляхетну ідею правової держави, важливою складовою якої є забезпечення вер-

ховенства права у сфері правосуддя. Саме це стало політичним гаслом розробки і прийняття заснованого на засадах змагальності сторін нового КПК України. Продовження судово-правової реформи пов'язується зі спробами здійснити грандіозну роботу з реалізації прецедентної практики Європейського суду з прав людини в кримінальному судочинстві, створення нових слідчих органів, запровадження суду присяжних та інституту слідчого судді, зміни функцій прокуратури, розширення системи слідчих дій та удосконалення доказового права. Зміни в законодавстві та організації його виконання потребують комплексного аналізу процесуальних і криміналістичних проблем доказування [1, с. 3].

До позитивних надбань нового КПК України відноситься проголошення принципу верховенства права, визнання джерелом права прецедентної практики Європейського суду з прав людини, гуманізація інституту запобіжних заходів, зокрема запровадження домашнього арешту та обмеження застосування інституту взяття під варту, надання можливості провадження слідчих дій в режимі відео-, конференцв'язку, запровадження посади слідчого судді та посилення судового контролю за застосуванням обмежень прав і свобод людини на досудовому слідстві, а також спроба запровадження (хоча і не зовсім вдала) моделі суду присяжних [2].

Українські вчені О. Новиков та Т. Коротун в ході дослідження засад функціонування суду присяжних в Україні та у англо-американській моделі суду присяжних прийшли до висновку, що існуюча модель присяжних в Україні не в повній мірі виконує своє покликання. При цьому автори зауважують, що не зважаючи на деякі недоліки інституту присяжних в США він є ефективним саме для цієї держави, але в Україні на даному етапі її розвитку стрімке запровадження англо-американської моделі на прикладі США може призвести до розладу судової системи. Дослідники вважають, що зміни потрібно запроваджувати реформуючи й інші сфери суспільного життя, зокрема, роботу правоохоронних органів, щоб забезпечувати захист присяжних, удосконалювати судові приміщення, забезпечувати неупередженість та незалежність присяжних. Всі ці зміни потребують тривалого часу та великі фінансові затрати з боку держави, але в перспективі шляхом комплексного реформування можливо і для громадян України це стане почесним обов'язком [3].

Досить скептично до функціонування такого інституту у національній правовій системі як суд присяжних відноситься Т. Романюк, який стверджує, що дати якесь стале об'єктивне та однозначне визначення інституту суду присяжних (як форми участі народу в здійсненні правосуддя) досить важко, а, зважаючи на різноманіття трактування цього поняття в судових системах різних країн, це взагалі видається неможливим. Суд присяжних поверхово можна охарактеризувати як особливий політико-правовий інститут, наділений спеціальними правами, суть якого полягає у скликанні групи осіб для участі в здійсненні правосуддя. Основне завдання суду присяжних – оцінити діяння підсудного з точки зору громадської свідомості [4, с. 20].

Адвокат С. Ковальов також виступає проти запровадження класичної моделі даного інституту, оскільки вважає, що суд присяжних – це та демократична розкіш, яку ми сьогодні собі не можемо дозволити. У більшості місцевих судів немає спеціально обладнаних окремих приміщень для присяжних, держава не може забезпечити належний рівень матеріального забезпечення присяжних та їхню безпеку й незалежність від впливу. Тож, доки Україна зростатиме економічно, а разом зростатиме рівень правосвідомості в суспільстві, буде час визначитися з оптимальною моделлю суду присяжних [5].

Експерт Центру політико-правових реформ Р. Смалюк, в ході публічного обговорення на заході «Суд присяжних: шлях до підвищення довіри українців до правосуддя», мета якого було презентувати класичну модель суду присяжних, а також обговорення особливостей її впровадження та функціонування, висловився як щодо переваг та недоліків класичного суду присяжних. Так, Р. Смалюк до переваг запровадження такої моделі відносить:

- Підвищення довіри до правосуддя та рівня правової культури суспільства (відбувається завдяки залученню звичайних громадян до судового процесу);
- Підвищення об'єктивності ухваленого вироку (вердикт ухвалює колектив людей з відповідної територіальної громади, які мають різний життєвий досвід, уявлення та цінності);
- Зменшення корупційних ризиків та тиску на суд (досягається завдяки тому, що присяжні вибрані випадково для розгляду конкретної справи).

В свою чергу експерт також вказав на такі недоліки:

- Емоційність присяжних (неможливість повністю абстрагуватись, вплив красномовства адвоката чи прокурора на загальний емоційний фон присяжного);

- Значні фінансові витрати на запровадження та функціонування суду присяжних (йдеться про оплату праці присяжних, компенсаційні виплати за проїзд та житло, витрати на реконструкцію судів, аби вони стали придатними для роботи присяжних);

- Складнощі з організацією судового розгляду (йдеться про необхідність переосмислення організації судового розгляду, зокрема, кримінальних проваджень, аби розгляд справи не тривав декілька років, а здійснювався максимально швидко).

При цьому Р. Смалюк вважає, що визначальним для нормального функціонування суду присяжних є формування «культури присяжного», а тому для цього має бути проведена активна і довготривала право-просвітницька робота. Людина має розуміти, що суд залучає її до розгляду справи як до почесного обов'язку [6].

До прикладу, казахстанські фахівці, обговорюючи доцільність запровадження суду присяжних до їхньої правової системи, відзначають, що континентальна модель участі народу в здійсненні правосуддя має певні переваги і є більш прийнятною для країн, які стали на шлях реформування судової системи. Таке твердження базується на тому, що злочини стають все більш складними і заплутаними, їх розгляд вимагає спеціальних пізнань, у цьому сенсі дуже складним стає «положення юридично необізнаних осіб, якими є присяжні» [7].

Таким чином, на противагу англо-американській діє континентальна (європейська) модель суду присяжних. Для держав континентальної моделі суду присяжних характерним є те, що вони прирівнюються за статусом до професійних суддів, оскільки є єдиною колегією, яка у встановленій законом кількості розв'язує питання винуватості (невинуватості) підсудного, а також кваліфікацію дій винного та покарання. Присяжні є активними учасниками судового процесу та мають право опосередковано через головууючого задавати запитання. Інакше кажучи, присяжні володіють більшою кількістю прав, ніж в англо-американській моделі [8, с. 695].

Принциповою особливістю континентальної моделі у всіх її різновидах, як зауважує А. Солодков, є те, що для розгляду кримінальної справи, на відміну від класичної моделі суду присяжних, ядром процесуальної конструкції якого є розмежування компетенції між присяжними і професійним суддею, створюється єдина колегія з числа професійних суддів та представників народу, які спільно вирішують питання як щодо винуватості або невинуватості підсудного (питання факту), так і стосовно кваліфікації злочину і покарання підсудного (питання права). Проте А. Солодков наголошує, що в науці останнім часом обґрунтовано звертається увага на те, що вказана процесуальна форма кримінального судочинства взагалі не може характеризуватися як суд присяжних, оскільки для останнього концептуальним є розмежування компетенції присяжних та професійних суддів [9, с. 26].

В. Шишкін також акцентує на тому, що на межі тисячоліть українські науковці, у тому числі юристи, припускалися помилки, вважаючи французький та італійський зразок суду за участі народних засідателів різновидом суду присяжних, але тоді це мало місце за умов браку належної інформації, оскільки з досвідом судової діяльності інших країн знайомилися, спираючись переважно на інтерпретації положень правових джерел вказаних країн, що містилися в неякісних перекладах. Судом присяжних за своєю суттю у відомих у світі правових системах є лише журі [10, с. 689].

На відміну від змішаної моделі суду присяжних, у якій присяжні беруть активну участь у дослідженні доказів, класична модель передбачає участь присяжних у дослідженні доказів та обставин злочину із самого початку судового розгляду і до його кінця, проте вони не є процесуально активними його суб'єктами. При цьому закон надає їм достатні процесуальні можливості, що створюють необхідні умови для усвідомлення ними обставин злочину та ролі в його участі підсудного. Так, зокрема, для усвідомлення обставин, що мають значення для кримінальної справи, присяжним надано право ставити свідкам запитання в письмовій формі (через головууючого). Такий порядок, з одного боку, дає їм змогу краще зрозуміти сутність того, що відбувається в залі судового засідання, одержати пояснення щодо незрозумілих питань, з іншого – письмова форма запитання не порушує загального порядку в залі суну, а також сприяє тому, що для учасників процесу залишається незрозумілим «авторство» кожного з питань. Водночас слід зазначити, що англо-американська модель сулу присяжних побудована таким чином, щоб мінімізувати кількість таких запитань із боку присяжних, оскільки вважається, що активна участь сторін у наданні доказів, обсяг повноважень головууючого судді забезпечує присяжних усім необхідним обсягом інформації, а її надмірний обсяг може зашкодити ухваленню справедливого вердикту. Лише після того,

як вирішено головне питання кримінального провадження, зокрема про винуватість підсудного, суддя приступає до збирання даних про особу підсудного, що має важливе значення для призначенні йому справедливого покарання [11].

На думку В. Теремецького запровадження інституту присяжних у вітчизняне судочинство неможливе без реального утвердження та гарантування змагальних засад у кримінальному провадженні. Цей принцип в інституті суду присяжних може діяти лише за таких умов: 1) сторони обвинувачення та захисту повинні самостійно збирати, досліджувати й подавати докази, на яких буде ґрунтуватися їх правова позиція; 2) судовий розгляд сконцентрується на співставленні протилежних доказів; 3) той, хто приймає рішення в кримінальній справі, повинен займати нейтральну, неупереджену та незалежну позицію [12, с. 733].

Натомість інший український вчений В. Тертишник переконаний, що запроваджена в новому КПК України глава, що мала б регламентувати діяльність суду присяжних, м'яко кажучи, не витримує ніякої критики. Автор підкреслює, що ніякого самостійного рішення (вердикту) присяжні, за такої концепції, не приймають, а отже, практично не відповідають ні за долю справи, ні за свої рішення. Пропонуючи ж їм спільно з суддями вирішувати всі питання судочинства, законодавець торує шлях до колективної безвідповідальності як самих присяжних, так і суддів-професіоналів, котрі, за таких умов, свої помилки і зловживання можуть «списувати» на недосвідчених присяжних. Такі присяжні можуть легко стати ширмою судового безглуздя [2, с. 94].

Сьогодні, за чинним КПК України, передбачена можливість розгляду кримінального провадження судом присяжних стосовно особи, обвинуваченої в учиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі, з огляду на що в науковій літературі робиться висновок про формальний характер законодавчої фіксації інституту присяжних [13, с. 13].

Загалом у юридичній науковій літературі суд присяжних зі змішаною колегією (в такому вигляді він діє й в Україні) часто кваліфікують як окрему форму участі представників народу в здійсненні правосуддя [9, с. 28].

На відміну від Сполучених Штатах, де будь-яка кримінальна або цивільна справа може бути розглянута судом присяжних, який ухвалить рішення по суті справи на власний розсуд, незалежно від думки професійного судді, який керує даним процесом, в Україні як такого окремого суду присяжних не існує. За правилами діючого процесуального законодавства присяжні беруть участь у розгляді справ в колегії з професійними суддями та спільно ухвалюють рішення. Про це свідчать, зокрема, норми процесуального законодавства України. Відповідно до частини 3 статті 31 КПК України присяжні залучаються до участі у кримінальних справах про злочини, за які передбачено довічне позбавлення волі. У цивільних справах за участі присяжних розглядаються справи про обмеження, поновлення цивільної дієздатності особи або визнання недієздатною; визнання особи безвісно відсутньою чи померлою; усиновлення; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу (частини 2 статті 34 ЦПК України). Тобто, на відміну від Сполучених Штатів, де практично будь-яка справа може бути розглянута судом присяжних, в Україні присяжні беруть участь лише в розгляді окремих справ [14, с. 4].

Фактично в Україні запроваджено модель суду шефенів, який є різновидом суду присяжних. Але на відміну від класичного (англо-американського) суду присяжних, у суді шефенів присяжні розглядають справи разом з професійними суддями, маючи з ними практично однаковий обсяг процесуальних прав. Класичний суд присяжних є відокремленою від складу суду колегією, призначення якої – вирішення питання про винуватість або невинуватість особи. Натомість суд шефенів передбачає участь присяжних у всіх стадіях судового процесу, включаючи ухвалення вироку [15].

Спроба запровадити суд присяжних (як іноді зазначають, справжнє журі) в континентальній правовій системі призвела до певного викривлення правової природи цього інституту. Цей іноземний інститут у його чистому вигляді зазнав значних змін, що дає змогу кваліфікувати його як певну гібридну форму суду присяжних [16].

Участь народу у здійсненні правосуддя, особливо у формі суду присяжних завжди була ключовим елементом реформ судочинства в Європі та інших країнах, оскільки саме суд присяжних здатний захистити від негативних тенденцій, що виникають у суддівському корпусі, зокрема залежності суддів від органів державної влади, політичних партій чи суспільної думки; формалізації при відправленні правосуддя або професійної деформації суддів у результаті багаторічної

судової практики; надмірної бюрократизації судової влади; надлишкового судового формалізму у процесі судочинства тощо [17].

Англо-американська система винесення вироків стала нормою в масовій культурі уявлень про присяжних та залу суду. Дихотомічна система вироків «винний» та «невинний» настільки широко відома, що людей часто дивує, коли вони дізнаються, що інші юрисдикції мають різні правові системи, які відрізняються роллю обвинувачення та варіантами вироків, доступними для присяжних. Крім того, змагальна система (де дві сторони представляють свою позицію перед присяжними) є лише одним із методів правосуддя, причому багато європейських країн надають перевагу інквізиційній системі (де суд або його елементи беруть участь у встановленні фактів) [18].

Ці результати можуть підкреслити, що система змагального судочинства природно породжує у присяжних сумніви щодо невинуватості підсудного, і що ці сумніви можуть змусити присяжних віддати перевагу вердикту «не доведено» над вердиктом «не винен», коли обвинувачення не довело свою справу достатньо переконливо. Хоча системи винесення вердиктів «винен» і «не винен» використовуються так само, як і в Англії, Уельсі та Америці, але в Шотландії існують мають три варіанти вердикту в кримінальному процесі: 1) винен; 2) не винен; 3) не доведено [18].

У англо-американській моделі суду присяжних, колегія присяжних приймає вердикт (*de lege ferenda*) про винність чи невинність особи у вчиненні злочину без участі професійних суддів. Тобто, якщо присяжні визнають вину, то професійний суддя призначає покарання. Отже, важливо підкреслити, що компетенція присяжних і професійних суддів різна, оскільки перших вважають «суддями факту», тоді як других – «суддями права» [11, с.133-135].

Відсутність самостійності присяжних у континентальній моделі, вплив професійного судді (суддів) на прийняття ними рішення, пасивна роль присяжних під час ухвалення вироку є основними аргументами, що обґрунтовують доцільність відмови від застосування цієї процесуальної форми здійснення правосуддя. Водночас складність процедури в англо-американській моделі суду присяжних, неспроможність останніх у низці випадків дати правильну оцінку встановленим у судовому розгляді фактам, високий відсоток виправдувальних вироків, серед яких мають місце «нуліфіковані» вирoki – цими обставинами обґрунтовується критика суду присяжних у його класичній моделі. Перевагою класичної моделі суду присяжних вважаємо те, що її побудова детермінує процесуальну активність сторін, яка у свою чергу є іманентною складовою змагальності. Саме активність сторін судового процесу виступає необхідною передумовою здійснення судом функції арбітра в кримінально-правовому конфлікті, який вирішує його виключно на підставі оцінки доказів, наданих сторонами [11, с. 135].

Не дивлячись на те, що Великобританія заснувала суд присяжних, вона обмежує застосування цього інституту кримінальними справами, у той час як у США суд присяжних може розглядати як кримінальні, так і цивільні справи, що надає громадянам більшу роль у реалізації правосуддя [20].

Американська судова система була сформована на праві народу на суд присяжних, яке стало ключовим фактором у боротьбі з свавіллям влади британської судової системи. Що і знайшло своє закріплення у Конституції США: Стаття III – закріплює суд присяжних у кримінальних справах; Поправка VI – розширює право на суд присяжних у кримінальних справах; Поправка VII – захищає право на суд присяжних у федеральних цивільних справах; Також Поправка V – закріплює роль Великого журі [21].

Так, у справі «*Duncan v. Louisiana*» (1968) Верховний Суд США зазначив, що Суд присяжних у кримінальних справах є фундаментальним правом; «Положення про суд присяжних у федеральній та штатних конституціях відображають фундаментальне рішення щодо здійснення офіційної влади – небажання довіряти повну владу над життям і свободою громадян одному судді або групі суддів» [22].

Ще свого часу відомий французький політолог А. де Токвіль відзначив, що

«коли англійці заснували суд присяжних, вони предстали собою варварський народ. З того часу вони стали однією з найбільш освічених націй у світі і їх прихильність суду присяжних зростала у міру розвитку їх освіченості. Вони вийшли за межі своєї території, поширили свій вплив у всьому світі, але усюди залишилися прибічниками суду присяжних... Такий судовий орган, який заслуговує поваги з боку великого народу протягом століть, який сприймається у всіх країнах, при всіх формах державного управління, не може не відповідати духу справедливості... Надаючи величезний вплив на хід судового процесу, він ще більше впливає на долю самого суспільства. Таким чином, суд присяжних – це насамперед політичний інститут і щоб оцінити його, потрібно

прийняти цю точку зору» [23, с. 216-226.] На думку мислителя, «Інституція присяжних... передає реальне керівництво суспільством в руки тих, ким керують, або частини тих, ким керують, замість того, щоб залишати його під владою уряду». (1835) [24]. Яким би не був спосіб застосування присяжних, вони не можуть не чинити потужного впливу на національний характер... Присяжні, а особливо присяжні у цивільних справах, служать для передачі духу суддів у свідомість усіх громадян; і цей дух, разом із супутніми йому звичками, є найнадійнішою підготовкою до вільних інститутів. Він наповнює всі верстви суспільства повагою до того, хто судить, з усвідомленням поняття справедливості.

Якщо ці два елементи будуть усунені, любов до незалежності зведеться до простої деструктивної пристрасті. Вона вчить людей практикувати справедливість, кожен вчиться судити свого сусіда так, як він хотів би, щоб судили його самого; і це особливо справедливо для присяжних у цивільних справах, оскільки, хоча кількість осіб, які мають підстави побоюватися кримінального переслідування, невелика, кожен може стати фігурантом цивільного позову [24].

Присяжні вчать кожного не відступати перед відповідальністю за свої дії і вселяють йому ту мужню впевненість, без якої не може існувати політична чеснота. Вони наділяють кожного громадянина своєрідною магістратурою, змушують їх усіх відчувати обов'язки, які вони зобов'язані виконувати перед суспільством, і ту роль, яку вони відіграють в уряді. Змушуючи людей звертати увагу на справи, які не є виключно їхніми власними, воно стирає індивідуальний егоїзм, який є іржею суспільства [24].

Усі англійські та американські законознавці єдині у своїй оцінці суду присяжних. Так, пан Сторі, суддя Верховного суду Сполучених Штатів, у своїй книжці «Трактат про федеральну конституцію» також веде мову про переваги суду присяжних у застосуванні до цивільних справ: «Безцінне значення суду присяжних для розв'язання цивільних справ, не менше воно й для розв'язання кримінальних справ, але всі визнають, що головна перевага суду присяжних – це захист політичних та громадянських свобод» [25, с.8].

Разом з тим, основною метою теорії доказів є отримання та поглиблення знань щодо удосконалення доказового права та процесу доказування. Теорія доказів узагальнює систему знань та розкриває серед іншого, особливості доказування в суді присяжних [1, с.13].

Для доказового права небайдужими залишаються норми щодо оцінки та використання доказів (ст. 364 «Судові дебати» 1, ст. 365. «Останнє слово обвинуваченого»), а також положення ст. 367 «Таємниця наради суддів», ст. 391 «Порядок наради і голосування в суді присяжних», ст. 374 «Зміст вироку», норми щодо дослідження, оцінка та використання доказів судами апеляційної та касаційної інстанцій, положення ст. 459 «Підстави для здійснення кримінального провадження за нововиявленими обставинами» [26; 27].

Навіть у суді присяжних, вердикт якого письмово не обґрунтовується, істина досягається завдяки копіткому дослідженню доказів в умовах змагальності... [1, с. 29].

Саме судове слідство в класичній моделі суду присяжних, як підкреслює В. Тертишник, може сприяти активізації вирішення архіскладної задачі встановлення істини, а тим самим і мінімізувати можливі помилки. По-перше, присяжні приступають до розгляду справи, не знайомлячись з матеріалами досудового слідства. Це спонукає до ретельного дослідження доказів у суді. Змагальність сторін тут не просто форма, а стає необхідною практичною реальністю, виступає суттєвим каталізатором пошуку істини. По-друге, остаточній оцінці доказів передують судові дебати, у процесі яких фактично продовжується судове слідство в аспекті оцінки й використання досліджених доказів. Тут сторони мають довести вірність своїх суджень перед присяжними. Присяжні, зацікавлені у найбільш повному і всебічному висвітленні усіх обставин справи, що враховуватимуться ними при винесенні ними відповідального рішення – вердикту, стають не просто питливими слухачами, а своєю потребою в доказовій інформації та можливих варіантів її інтерпретації «активізують» сам інститут судових дебатов, що не може не вплинути на всебічність дослідження обставин справи. У суді присяжних відокремлюється питання про винність (це питання вирішується присяжними у вердикті) від питання про покарання (це питання вирішує суддя у вироку), чим, по суті, судова влада ділиться на дві взаємно контролюючі частини, що обмежує можливості зловживання, корупції та тиску на судову владу, зміцнює принцип неупередженості і незалежності суду та зменшує ризик судових помилок [2, с. 92–95].

Дослідивши зазначений інститут, можна відмітити, що основними проблемами функціонування суду присяжних в Україні є обмежена практика його застосування, низький рівень правової

обізнаності громадян та недостатнє фінансування. Для покращення функціонування цього інституту необхідно підвищити рівень правової культури населення, забезпечити належне фінансування судової системи та розширити сферу застосування суду присяжних [28, с. 173].

З цього приводу Вільям Блекстон справедливо наголошував: «Тривалість розгляду, фінансові труднощі, певні незручності деяких форм відправлення правосуддя (наприклад, суд присяжних) є тією ціною свободи, яку народ повинен сплатити за збереження своїх прав у більш важливих питаннях» [29, с. 349-350].

Подібно до підсудного, присяжні потрапляють в становище, коли їх процесуальна діяльність повністю залежить від ведення процесу в умовах змагальності представників двох сторін. Присяжних відбирають в умовах суворішого опитування, як ні в одній країні світу; після того, як вони винесли вердикт, підстави їх висновків про винність чи невинність не підлягають майже ніякій перевірці. Але на суді вони сидять як слухачі чи глядачі, пасивно сприймаючи все, що б обвинувач чи захисник не викладали перед ними. Задача присяжних вирішити – що ж фактично сталося, але вони не задають запитань, не виявляють ініціативи в дослідженні доказів, не виказують сумнівів, не отримують роз'яснень. Дійсна причина, яка лежить в основі заперечень проти практики активної участі присяжних в судовому розгляді, полягає в тому, що епізодичні втручання присяжних могли б послабити контроль над рухом розгляду з боку юристів – представників сторін і в деякій мірі перетворити його із змагання юристів в судове дослідження фактичних обставин справи самими присяжними [30, с. 53].

Не зважаючи на те, що інститут присяжних вже функціонує в українському судочинстві законодавець має ретельно переглянути його модель та відпрацювати механізм наближення його до світових стандартів запроваджених країнами з розвинутою демократичною судовою системою [31].

Оскільки обмеження юрисдикції суду присяжних лише справами, котрі передбачають можливість довічного позбавлення волі, не тільки позбавляє сенсу створення такого інституту, а й не узгоджується з конституційними приписами щодо права особи бути судимою судом присяжних [32].

Як зазначають О. Банчук і Л. Лобойко, причин залучення непрофесійних суддів до здійснення правосуддя декілька: по-перше, у цьому дістає вияв демократичність правосуддя; по-друге, професійні судді, як і представники інших професій, піддаються деформації, участь представників народу в суді «вносить свіже дихання»; по-третє, кожен має право на те, щоб справу щодо нього розглядав «рівний йому» суддя, який розуміє його проблеми, а тому здатен на прийняття справедливого рішення у кримінальній справі [33, с. 51].

Висновки. У результаті аналізу зазначених наукових доктрин та норм чинного законодавства України можна прийти до висновку, що сучасний вітчизняний інститут суду присяжних об'єктивно вимагає суттєвої парадигмальної трансформації шляхом апроксимації засад саме класичної змагальної моделі та системну імплементацію її фундаментальних принципів. Першою з них є функціональне розмежування процесуальних повноважень між професійним суддею та колегією присяжних, що означає перехід від чинної змішаної моделі (де професійні судді та присяжні спільно вирішують питання як факту, так і права) до класичної моделі, що базується на принципі чіткого розподілу компетенцій. Дана трансформація передбачає надання колегії присяжних виключного права самостійно встановлювати фактичні обставини справи та виносити вердикт щодо винуватості особи. Тоді як професійний суддя зосереджується виключно на застосуванні норм матеріального і процесуального права, забезпеченні законності розгляду та призначенні міри покарання, що підвищує якість судового розгляду.

Реалізація цієї засади потребує імплементації засадничої доктрини класичної моделі – розмежування компетенції щодо «питання факту» та «питання права», що ґрунтується на чіткому поділі способів встановлення істини в суді. У межах класичної моделі колегія присяжних здійснює безпосереднє пізнання фактичних обставин справи та встановлює причетність до них особи, тоді як професійний суддя забезпечує виключно юридичну кваліфікацію діяння. Внаслідок цього, посилюється принцип змагальності, який полягає в переході від формального вивчення матеріалів справи до реального інтелектуального протистояння сторін перед незалежним арбітром факту. Це забезпечує найвищий стандарт доказування, де переконливість аргументації сторін стає єдиним критерієм ухвалення рішення, що радикально мінімізує вплив інквізиційних чинників на результат правосуддя.

Натомість чинна в Україні змішана модель («суд шеффенів») призводить до деструктивного змішування цих функцій, що зумовлює надмірну «юридизацію» свідомості присяжних та ніве-

лює їхню роль як автономного суб'єкта незалежного суспільного контролю, який максимально підпадає під вплив професійного суддівського корпусу не тільки під час розгляду справи, але й під час самого прийняття рішення (вердикту). Що призводить до того, що присяжні стають «номінальними» учасниками, а не самостійним суб'єктом правосуддя. У зв'язку з чим, також необхідно змінити кількість не тільки професійних суддів з двох на один, але й журі присяжних, з трьох на дванадцять, а також забезпечити його повну незалежність та самостійність під час прийняття рішення у нарадчій кімнаті, повністю вилучивши професійного судді із процесу ухвалення вердикту.

Також перспективним напрямом розвитку інституту присяжних в Україні, є відхід від важливого критерію санкції (довічне ув'язнення) на користь інклюзивної моделі, що ґрунтується на тяжкості покарання. Пропонується поширити право обвинуваченого на розгляд справи колегією присяжних на всі категорії злочинів, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі. Саме такий підхід трансформує інститут присяжних із факультативного елемента у базову процесуальну гарантію захисту особи від будь-якого суттєвого обмеження її фізичної свободи державою та забезпечить фундаментальне право особи на справедливий суд. Такий підхід також буде сприяти трансформації правосвідомості суспільства від «ієрархічного» правосуддя до «горизонтального», де відповідальність за справедливість розділена між державою (суддею) та громадянами (присяжними). У такий спосіб зазначений інститут перетвориться на дієвий інструмент прямої демократії, що гарантує безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя.

У свою чергу, інститут присяжних в Україні потребує імплементації засадничої доктрини класичної моделі, фундаментальною ознакою якої є презумпція неоспорюваності виправдувального вердикту. На відміну від чинної змішаної (гібридної) моделі, де прокурор наділений правом апеляційного ревізування фактичних обставин справи, класична доктрина обмежує межі перегляду виключно питаннями права. Це забезпечує реалізацію принципу остаточності судового рішення (*res judicata*) у його найбільш демократичному прояві, де вердикт присяжних виступає як абсолютний процесуальний фільтр проти державного обвинувачення. Таким чином, унеможливлення оскарження прокурором виправдувального вердикту «по суті» стане не лише запорукою балансу сил між людиною та державою, а й найвищим проявом довіри влади до свого народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / Антонов К.В та ін.; за ред. В.М. Тертишника. К.: Алерта, 2015. 293 с.
2. Тертишник В.М. Суд присяжних: ростки і суть ідеї та її мімікрія при реформуванні кримінального судочинства України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 2. С. 92–95.
3. Новиков О.В. Англо-американська модель суду присяжних для України. Досвід США для України. *Молодий вчений*. 2018. № 4(2). С. 726-729. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_4\(2\)_88](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_4(2)_88).
4. Романюк Т. Не зовсім присяжні. *Віче*. 2013. № 15. С. 20–21.
5. Ковальов С. Чи буде користь від усіченої англо-американської моделі суду присяжних? *Закон і бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/141211.html>.
6. Смалюк Р. Виклики на шляху до запровадження в Україні класичної моделі суду присяжних. 2023. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/vyklyky-na-shlyahu-do-zaprovazhennya-v-ukrayini-klasichnoyi-modeli-sudu-prysyazhnyh>.
7. Round table discussion on theoretical and practical issues related to the introduction of jury trials in the Republic of Kazakhstan. *Lawyer*. 2005. № 4. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30060350&pos=3;60#pos=3;60.
8. Кобрусєва Є.А., Ткаченко М.Г Світові моделі функціонування інституту присяжних у кримінальному процесі зарубіжних країн та України у контексті зарубіжного досвіду. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11/2021. С.694-696. URL: http://lsej.org.ua/11_2021/177.pdf.
9. Солодков А.А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 219 с.

10. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. / за ред.: О.А. Банчук, Р.О. Куйбіда, М.І. Хавронюк. Харків: Фактор, 2013. 1072 с.
11. Солодков А.А. Сучасні світові моделі суду присяжних. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 10-2(2). С. 133-134.
12. Теремецький В.І. Особливості впровадження суду присяжних за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Форум права : електрон. наук. фах. вид.* 2012. № 3. С. 728–735. URL:http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2012_3_126.pdf.
13. Грубінко А.В., Ярчук Н.М. Проблеми і перспективи запровадження суду присяжних у системі судочинства України: зарубіжний досвід та вітчизняна практика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 11-15.
14. Радченко Е. Інститут присяжних: чи можливе ефективне функціонування в Україні. *Академічні візії*. Вип. 31/2024. С. 1-11. URL:<https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1323/1194>.
15. Експерти Ради Європи у своєму висновку про проєкт Кримінального процесуального кодексу позитивно оцінили включення до нього інституту суду присяжних і відзначили, що обрана його модель цілком відповідає вимогам Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Закон і бізнес. Події і коментарі*. 2012. URL: <https://zib.com.ua/ua/7571.html>.
16. Le jury populaire: véritable juge ou simple expression de la démocratie. URL: http://www.philodroit.be/IMG/pdf7_colloquieliegetexte.pdf.
17. Рекомендації спільних комітетських слухань у комітетах Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності та з питань правової політики на тему: «Перспективи розвитку, проблематика формування та функціонування інституту присяжних в Україні». 2020. URL:<https://kompravpol.rada.gov.ua/uploads/documents/32998.pdf>.
18. Curley, L.J., MacLean, R., Murray, J., Laybourn, P., & Brown, D.. The bastard verdict and its influence on jurors. *Medicine, Science and the Law*, 59 (1), 2019. P. 26-35. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30501474>.
19. L.J. Curley. The Anglo-American jury system: is there another way? URL:<https://university.open.ac.uk/research-centres/herc/blog/anglo-american-jury-system-there-another-way>.
20. Берч В.В. Особливості нормативно-правового регулювання інституту присяжних: досвід США та Великобританії. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 3(3). Том 2. С. 42-49. URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/sas/article/view/11570/11630>.
21. American Jury System American Jury System. Honorable Francis C. Wasserman District Court Judge 17th Judicial District. URL:https://www.uma.es/facultad-de-derecho/navegador_de_ficheros/recursos-derecho/descargar/Jury-Issues-Presentation.pdf.
22. Duncan v. Louisiana, 391 U.S. 145 (1968). *U.S. Supreme Court*. URL:<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/391/145>.
23. Алексіс де Токвіль. Про демократію в Америці. Київ. 1999. 590 с.
24. Alexis de Tocqueville. Trial by Jury in the United States Considered as a Political Institution., Democracy in America. URL: https://civics.asu.edu/sites/g/files/litvpz456/files/2021-02/Q64%20Tocqueville-%20Trial%20by%20Jury%20Considered%20As%20A%20Political%20Institution_CPTL.pdf.
25. Mr. Story. Treatise on the Federal Constitution. *School Advertiser* 2. 1839. 386 p.
26. Ясинюк М.М. Судові дебати: право, психологія, риторика: монографія. Київ, 2014. 156 с.
27. Добровольська О.Г. Проблеми інституту кримінального провадження на підставі угод. *Право і суспільство України*. 2013. № 5. С. 150–154.
28. Юрченко М.М., Ярмакі В.Х., Ніцевич А.С. Суд присяжних в Україні та світі: порівняльна характеристика. *Актуальні питання юриспруденції. Правова позиція*, № 4 (45), 2024. С.163-173. URL:<https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2024/4/35.pdf>.
29. Henry John Stephen. New commentaries on the laws of England: (partly founded on Blackstone): in four volumes. Bavarian: | Bavarian State Library, 2010. 659 p.
30. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Кастрин М.М. Суд присяжних: проблеми та перспективи: навчальний посібник. Ужгород, 2002. 76 с.
31. Котляр Д.О., Кузнецова Л.В. Зарубіжний досвід формування суду присяжних (на прикладі США, Англії, Франції та Німеччини). *Юридичний науковий електронний журнал*, № 9, 2024. С. 376–378.

32. Оніщук М. Проект нового КПК України – рух у правильному напрямку. *Дзеркало тижня*. 2011. 12 серпня. № 28.
33. Лобойко Л.М. Банчук О.А. Кримінальний процес : навчальний посібник. Київ: ВАІТЕ, 2014. 280 с.
34. Бєлов Д.М., Бєлова М.В. Доброчесність та правова ідеологія: питання співвідношення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2025. С. 921-926. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/324091>.